

नेपाली शिक्षणमा बहुभाषिक सहिष्णुता र बहुसास्कृतिक सद्भाव

रीता दाहाल

मन्थली शहीद स्मृति बहुमुखी क्याम्पस, रामेछाप

dahalrita609@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत अध्ययन नेपाली शिक्षणमा बहुभाषिक सहिष्णुता र बहुसास्कृतिक सद्भावको बारेमा गरिएको सैद्धान्तिक अध्ययन हो। यस अनुसन्धानमूलक कार्यमा नेपालका विद्यालयहरूका आधारभूत तहहरूमा बहुभाषिक शिक्षण अपनाउँदा गरिने भाषिक सहिष्णुता र सास्कृतिक सद्भावको अवस्थाको बारेमा खोजी गर्नु यसकार्यको उद्देश्य रहेको छ। यस कार्यसम्पन्न गर्नको लागि द्वितीयक स्रोतका सामग्री सङ्कलन गरिएको छ। प्रस्तुत कार्यका लागि तथ्य सङ्कलन गर्दा आवश्यकता अनुसार पुस्तकालय पद्धति, सम्बन्धित विषयका कक्षा प्रस्तुति, विभिन्न समयमा बनेका संविधान, शिक्षा विकास सम्बन्धी आयोगहरू, शिक्षा ऐन लगाएतका सामग्रीहरूको प्रयोग गरिएको छ। यस कार्यसँग सम्बन्धित बहुभाषिक सन्दर्भमा भन्नुपर्दा, नेपाल बहुभाषिक, बहुजाति, बहुसास्कृतिक तथा भौगोलिक विविधताले भरिएको देश हो। विविधता विचको एकता, सामाजिक सास्कृतिक ऐक्यबद्धता, सहिष्णुतालाई सम्मान गर्दै, वर्गीय, जातीय, भाषिक, क्षेत्रीय र लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गरी सबैप्रकारका जातिभाषिक उचिनचो व्यवहारको अन्त्य गर्नुका साथै सामाजिक, आर्थिक समानता, सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानतामूलक समाजको निर्माण गर्नु बहुभाषिक सहिष्णुता हो। समाजमा बसोवास गर्ने मानिसहरूको विविधतालाई बुझेर फरक जात, धर्म र भाषा, सास्कृतिक मानिसहरूसँग मिलेर बस्नुलाई बहुसास्कृतिक सद्भाव भनिन्छ। विद्यालयपनि समाजको एक अङ्ग भएको र त्यही समाजबाट शिक्षा आर्जन गर्न आउने विद्यार्थीहरूलाई कक्षाशिक्षण गर्दा कुनैपनि प्रकारको हिनताबोध नहुनु, जातिभाषिकताका आधारमा भेदभाव नगरिनु, र सबैको धर्म, सास्कृतिक, रीतिरिवाज, चालचलन, भेषभूषा उनीहरूले प्रयोग व्यवहारमा ल्याउने मातृभाषाको उचित सम्मान गर्नुपर्दछ अनिमात्र सद्भाव र सहिष्णुताको सम्मान हुन्छ भन्ने निष्कर्ष यस अध्ययनबाट निकालिएको छ।

मुख्यशब्द: कक्षाकोठा, बहुभाषिक अवस्था, विविधता, भाषा शिक्षण, सद्भाव र सहिष्णुता

अध्ययनको पृष्ठभूमि

हामी बसेको समाज भाषिक विविधतायुक्त रहेको छ। विविध भाषामध्येपनि नेपालमा विद्यालय शिक्षणको माध्यमका रूपमा नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषा प्रचलित रहेको छ। जसमध्ये यो अध्ययन

भाषा र सस्कृतिसँग सम्बन्धित हुने भएकोले कक्षाकोठामा विद्यार्थीसँग गरिने शिक्षणसिकाइ क्रियाकलापसँग सम्बन्धित रहेको छ । नेपाली शिक्षणको परम्परालाई हेर्दा त्यति लामो छैन । कुनैपनि व्यक्तिले विचार विनिमयको साधन भाषालाई मान्दै आएपनि संस्थागत रूपमा नेपाली भाषा शिक्षणको थालनी सर्वप्रथम वि.स.१९५८ मा देव शमशेरले खोलेको भाषा पाठशालाबाट भएको हो । त्यस भाषापाठशालामा अध्ययन गर्नको लागि तात्कालिन नेपालका शिक्षाविद् जयपृथ्वी बहादुर सिंहले 'अक्षराङ्क शिक्षा' नामक पुस्तक प्रकाशित गरेसँगै नेपाली भाषाको आधिकारिक पठनपाठन सुरु भएको हो । उक्त किताब नेपाली भाषाको ज्ञानदिने गरी तयार गरिएको थियो भने गणितको आधारभूत जानकारीका लागि अङ्कहरू समावेश गरिएको थियो ।

उक्तसमयमा राजनीतिक परिवर्तनसँगै देव शमशेरको पतनपछि चन्द्र शमशेरले भाषा पाठशाला बन्द गरी सस्कृत शिक्षामा आधारित विद्यालयहरू खोलेका थिए । सस्कृत विद्यालयमा रुद्री, चण्डी, दुर्गा कवज, नीति र शतक आदि घोकाईन थाल्यो र नेपाली शिक्षणमा अवरोध सिर्जना भयो । यसै ताका वि.स. १९६८ मा भारतको इलाहाबाद बोर्डले म्याट्रिक परीक्षामा सर्वप्रथम नेपालीलाई ऐच्छिक विषयका रूपमा मान्यता दियो र फेरी नेपाली शिक्षणले नयाँ फड्को मारेको पाइन्छ ।

प्रथम विश्वयुद्धको पृष्ठभूमिमा अङ्ग्रेज सरकारले नेपाल सरकारसँग साक्षर युवाहरू सहयोग मागेपछि त्यस देशमा पठाउनको लागि बाध्यभई चन्द्रशमशेरले पुनः केही भाषा पाठशालाहरू खोले त्यससमयमा गोरखा भाषा प्रकाशनी समिति वि.स. १९६९ को स्थापना भयो र त्यससंस्थाले भाषा पाठशालाका लागि उपयोगी हुनेगरी शिशु बोधनी, गोरखा शिक्षा, आरोग्य शिक्षा, अङ्क गणित शिक्षा नामक पाठ्य पुस्तकहरू नेपाली भाषामा नै प्रकाशित गरेका थिए । वि.स. १९७५ मा भारतको कलकत्ता विश्व विद्यालयमा नेपाली भाषालाई ऐच्छिक विषयका रूपमा मान्यता दिई त्यहाको पाठ्यक्रममा समावेश गरेको थियो । त्यही कलकत्ता विश्वविद्यालयबाट मान्यता प्राप्त नेपालको दरबार हाईस्कूलमा पनि ऐच्छिक र भर्नाकुलर विषयका रूपमा नेपाली शिक्षण गर्न थालियो । वि.स. १९८२ मा दरबार स्कूलका प्राचार्य रुद्रराज पाण्डे भएपछि उनकै सक्रियतामा नेपाली पठनपाठनमा निकै विकास भयो । वि.स. १९९० मा नेपाल एस.एल. सी. बोर्ड को स्थापना भएपछि नेपाली भाषा शिक्षणले निकै फड्को मारेको पाइन्छ । त्यसबेला नेपाली शिक्षणको लागि नेपाली भाषालाई अनिवार्य नगरिएपनि भर्ना कुलर, रचनापत्र र अतिरिक्त पत्र गरी ३०० पूर्णाङ्कसम्मको नेपाली पढ्न पाइने व्यवस्था गरियो । पछि वि.स.२००१ मा भर्ना कुलर र रचनापत्रलाई अनिवार्य गराइयो । फेरी विषय हेरेर रचनापत्रलाई ऐच्छिक र भर्नाकुलरलाई अनिवार्य गराइयो । वि.स. २००४ सालमा आधार शिक्षाको नयाँ अवधारणा ल्याई तत् सम्बन्धी पाठ्यक्रम निर्माण गरेर प्राथमिक, निम्न माध्यमिक, र माध्यमिक तहमा गरी १००/१०० पूर्णाङ्कको एक एकपत्र नेपाली पढाउने व्यवस्था मिलाइएको थियो । वि.स. २००५ मा पुनः हेरफेर गरेर नेपाली भाषाको अनिवार्यतालाई हटाई नेपाली र हिन्दीमध्ये कुनै एउटा विषय लिन पाउने व्यवस्था गरियो ।

वि.स. २००७ सालमा नेपाल राष्ट्रिय विद्यापिठको स्थापना भयो र त्यसले सञ्चालन गर्ने प्रवेशिका परीक्षाका लागि २०० पूर्णाङ्कको अनिवार्य नेपाली र १०० पूर्णाङ्कको ऐच्छिक नेपाली लिन पाउने व्यवस्था गरियो । वि.स. २००८ सालमा प्रारम्भिक नेपालीका रूपमा ५० पूर्णाङ्कको अनिवार्य नेपाली र ऐच्छिक नेपालीका रूपमा १०० पूर्णाङ्कको पूर्वीय भाषा नेपाली नामले एस.एल.सी. पाठ्यक्रममा समावेश गरियो र त्यो व्यवस्था वि.स. २०२८ सालसम्म कायमै भयो । वि.स. २००८ सालमै नेपाली शिक्षा परिषद् नामक संस्थाको स्थापना भयो र त्यस संस्था अन्तर्गत माध्यमिक तहका लागि ३०० पूर्णाङ्कको अनिवार्य नेपाली पढाउने व्यवस्था गरियो ।

उच्च शिक्षातर्फ वि.स. २००५ पटना विश्वविद्यालयबाट आइ.ए र बी.ए. तहमा नेपाली भाषा र साहित्यलाई प्रदान विषयका रूपमा मान्यता दिइयो । त्यही विश्व विद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त नेपालको एकमात्र कलेज त्रिचन्द्र कलेजमा उच्च तहमा नेपाली विषयको पठनपाठन हुन थाल्यो । वि.स. २००९ सालमा नर्मल स्कुलको स्थापना भयो र देशका विभिन्न भागमा शाखाहरू खोलेर प्राथमिक तहमा अन्य विषयका साथ नेपाली पढाउने शिक्षकहरूलाई सेवाकालीन र पूर्व सेवाकालीन तालिमहरू दिन थालियो । वि.स. २०१३ सालमा सर्वप्रथम कलेज अफ एजुकेशनको स्थापना भयो । त्यस संस्थाले अन्य विषयका साथ नेपाली भाषा शिक्षण गर्ने माध्यमिक तहसम्मका शिक्षकहरूलाई भाषा शिक्षणका नवीन विधि र पद्धतिहरूको बारेमा आवश्यक सुविधा प्रदान गर्‍यो । वि.स. २०१६ सालमा सर्वप्रथम नेपालमा त्रिभुवन विश्व विद्यालयको स्थापना भयो र त्यसै सालदेखि एम.ए तहमा नेपाली भाषा र साहित्य विषयको पढाइ हुन थाल्यो र वि.स. २०१८ सालमा परीक्षा पनि सञ्चालन गरियो । यतिवेलासम्म बहुभाषिकताको खासै सम्बोधन गरेको पाइदैन । वि.स. २०२८ सालमा राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना लागु गरियो । यस योजनाले सर्वप्रथम देशको सम्पूर्ण शैक्षिक व्यवस्थामा आमूल परिवर्तन गरी नवीन व्यवस्था, स्वरूप र सङ्गठनको वैज्ञानिक सूत्रपात गरियो । यसले नेपालीलाई सिपगत आधारमा छुट्टाछुट्टै अङ्क र समय निर्धारण गरी तहगत एवम् कक्षागत रूपमा पाठ्यक्रम निर्माण गर्‍यो र सोही अनुरूप नवीन किसिमले पठनपाठन गर्ने व्यवस्था गर्‍यो । यस व्यवस्थाले देशव्यापी रूपमा एउटै पाठ्यक्रम, एउटै शिक्षण प्रविधि र एउटै उपलब्धिको ध्येय राखेर भाषाशिक्षण गर्ने बाटो निर्देश गर्‍यो । यसरी वि.स. २०२८ सालपछि नेपाली भाषा शिक्षणले नेपालकै इतिहासमा एउटा नयाँ अध्यायको युगान्तकारी सुरुवात गरेको थियो । (पौडेल, २०७६, पृष्ठ. २१-२४)

नेपाल बहुभाषिक, बहुजातीय र बहुसास्कृतिक राष्ट्र भएपनि वि.स. १९५८ देखि वि.स. २०२८ सम्म आइपुग्दा नेपाली विषयलाई कहिले अनिवार्य त कहिले ऐच्छिक बनाइदै आएको पाइन्छ, भने भाषिक विविधताको सम्बोधनका हिसाव एकभाषिक नीति अबलम्बन गरेको पाइन्छ । नेपालको शैक्षिक योजनालाई व्यवस्थित बनाउनको लागि वि.स. २०२८ को रा.शि.प.यो पनि कोशेढुङ्गा सावित भएको छ । उक्त योजनादेखि पाठ्यक्रममा

एकरूपता, नवीन किसिमबाट पठनपाठन गर्ने व्यवस्थाको थालनी भएको पाइन्छ। (नेपालको संविधान २०७२, ५१ को उपधारा १ को पृ, ६, ७) मा उल्लेख गरिए अनुसार: देशको सांस्कृतिक विविधता कायम राख्दै समानता एवम् सहअस्तित्वका आधारमा विभिन्न जातजाति र समुदायको भाषा लिपी र सस्कृति, साहित्य, कला, चलचित्र र सम्पदाको संरक्षण र विकास गर्ने, र ७ मा बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने, व्यवस्था गरेको छ। (नेपालको संविधान २०७२, पृ ३०) बहुभाषिक समन्यायका लागि नेपालको संविधानले व्यवस्था गरेपनि व्यवहारगत कार्यान्वयनगत हिसाबले उचितस्थान लिन सकेको अवस्था छैन।

नेपाल अधिराज्यको संविधान (२०४७) ले, पहिलो पटक बहुभाषिक परिवेशलाई सम्बोधन गर्‍यो। जसमा, धारा १८, आ-आफ्नो भाषा, लिपि र सस्कृति जोगाउने सबैको अधिकारसँगै शैक्षिक र सांस्कृतिक कुरालाई जोड दिएको छ। धारा २६ ले, पहिलो पटक मातृभाषामा शिक्षाको माध्यम हुँने कुरा उल्लेख छ। नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ भाग, ४ धारा ३५ को उपधारा ३) मा उल्लेख भएअनुसार: विभिन्न धर्म र संस्कृति जाति, समुदाय, सम्प्रदाय, उत्पत्ति र भाषा भाषिहरूकाबीच समानता एवं सहअस्तित्वका आधारमा स्वस्थ र सुमधुर सामाजिक सम्बन्ध विकसित गरी सबैको भाषा, साहित्य, लिपि, कला र सस्कृतिको समान विकासद्वारा देशको सांस्कृतिक विविधता कायम राखी राष्ट्रिय एकतालाई सुदृढ गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ भनेर उल्लेख गरिएको छ। यस संविधानलेपनि बहुभाषिक अधिकारलाई थप सशक्त बनाएको छ।

नेपालका सबै भाषाहरूले संविधानतः राष्ट्रभाषाको मान्यता प्राप्त गरेका छन्। सामाजिक न्यायको सिद्धान्त अनुसार राज्यभित्र जनताले बोल्ने सबै भाषालाई समान महत्व प्रदान गर्नु, ती भाषाको संरक्षण, सम्बद्धन र विस्तारको प्रयत्न गर्नु राज्यको दायित्व हो। तथापि भाषिक यथार्थ र प्रयोगत व्यवहारिकताका दृष्टिले नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा तोकेको छ। यो भाषाको शक्ति र सामर्थ्यको हिसाबले स्वभाविकपनि छ भने नेपालमा बस्ने अधिकांश मानिसहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको रूपमा पनि नेपाली भाषालाई चिनिन्छ। नेपालीहरूको साभ्ना सम्पर्क भाषा नेपाली हुनुका कारणलेपनि नेपालीइतर मातृभाषा भएकाहरूको हकमापनि दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्नुपर्ने अनिवार्य नै भएको छ। (बडु र जोशी, २०७८, पृ. ३०)

हामी बसेको समाज बहुभाषिक मिश्रित समाजका कारण नेपालका अधिकांश विद्यालयमा बहुभाषिकताको उपस्थिति यथार्थ नै हो र बहुभाषिक शिक्षण आदर्श भएको छ। यसरी भाषाका माध्यमबाट शिक्षण गर्दा सिकारूको मातृभाषिक पृष्ठभूमि पत्ता लगाई सम्भव भएसम्म उनीहरूको मातृभाषाको सहाराले बुझाउने प्रयास गर्नु प्रभावकारी हुन्छ। प्रस्तुत अध्ययन यसै विषयसन्दर्भगत पृष्ठभूमिमा रहेर नेपालका विद्यालयहरूमा रहेका भाषिक विविधतायुक्त कक्षामा नेपाली शिक्षणमा बहुभाषिक सहिष्णुता र बहुसांस्कृतिक सद्भाव भनेको

के हो ? यसको बहुभाषिक कक्षामा प्रयोग व्यवहारको अवस्था कस्तो रहेका छ ? भन्ने विषयगत शीर्षकमा आधारित समस्यामा केन्द्रित रहेर सैद्धान्तिक अध्ययन गर्नु रहेको छ ।

अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य नेपाली शिक्षणमा बहुभाषिक सहिष्णुता र बहुसास्कृतिक सद्भावको अध्ययन गर्नु रहेको छ ।

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

नेपाल संविधानतः बहुभाषिक, बहुजाति, बहुसास्कृतिक राष्ट्र हो । यहाँ राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार १२४ भाषाभाषीहरू र १४२ जातजातीहरूको बसोवास रहँदै आएको छ । हाम्रो घरपरिवार, हामी बसेको समाज नै बहुभाषिक भएसँगै विद्यालय र कक्षाकोठामा पढ्ने विद्यार्थीहरूपनि बहुभाषिक नै हुन्छन् । यसैले यस अध्ययनमा गुणात्मक अनुसन्धान विधि अर्न्तगत रहेर कक्षाकोठाको भाषा शिक्षण सिकाइमा बहुभाषिक सहिष्णुता र बहुसास्कृतिक सद्भावको अवस्थाको बारेमा वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरि अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ । यहाँ समावेश विषयवस्तु सैद्धान्तिक प्रकृतिद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनको लागि द्वितीयक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । आवश्यकता अनुसार पुस्तकालय पद्धति, विभिन्न समयमा प्रकाशित लेख रचनाहरू, संवैधानिक व्यवस्था, विभिन्न समयमा प्रकाशित शिक्षा आयोगका प्रतिवेदन लगाएत यस अध्ययनसँग सम्बन्धित विषयवस्तुबाट सामग्री लिइएको छ ।

व्याख्या र विश्लेषण

हामी बसेको समाजमा आ-आफ्नै संस्कृति, संस्कार, मूल्य मान्यता हुने भएकाले यस्ता विविधता हरेक विद्यालयका कक्षाकोठामा देख्न पाइन्छ । कक्षाकोठामा पनि एउटा छुट्टै खालको संस्कृति र सद्भावयुक्त हुन्छ । उनीहरूले आ-आफ्नो धर्म, संस्कार, मूल्यमान्यता, प्रतिष्ठा, रहनसहन, रीतिरिवाज, चालचलन, चिन्तन र आस्था आदि विभिन्न पृष्ठभूमिका विद्यार्थीको सहभागिता रहेको हुन्छ । विद्यार्थीको सास्कृतिक पृष्ठभूमि र भाषिक क्षमताका कारणले उनीहरूको सिकाइ गतिमा फरक हुने देखिन्छ । सहरी क्षेत्रमा बस्ने अभिभावक र विद्यार्थी तथा दुर्गम हिमाली क्षेत्रमा बस्ने अभिभावक तथा विद्यार्थीहरूको परिवेश फरक हुन्छ । हिमाली क्षेत्रमा चिसो हुने भएकोले त्यहाँको रहनसहन, भेषभूषा, पहिरन फरक हुन्छ, भने तराईको र सहरी क्षेत्रको दृश्य फरक किसिमको हुन्छ । सहरी क्षेत्रको आधुनिक परिवेशमा हुर्किएको बालकले विज्ञान प्रविधिका कुराहरू जस्तै: इ-मेल, इन्टरनेट, कम्प्युटर, ल्यापटप आदि प्रविधिसँगको साक्षात्कार गर्न पाएका हुन्छन् भने हिमाली क्षेत्रको बालकले यस्ता प्रविधिका कुरामा कम पहुच पुगेको हुन्छ ।

त्यसैले बहुभाषिक कक्षाकोठामा समूह निर्माण गर्दा बालबालिकाको भाषा,धर्म, सस्कृति,जातजाती,बर्ग,लिङ्ग आदि कुराको विविधतायुक्त परिवेशमा ध्यानदिनु जरूरी हुन्छ । यसरी कुनै विद्यार्थीले भाषा सिक्दै छ भने उनीहरू कुन भाषिक पृष्ठभूमिबाट आएको हो भन्ने कुरालाई विचार पुऱ्याउनु पर्छ । भाषा सिकाइको क्षमतालाई त्यसकै आधारमा विद्यार्थीसँग व्यवहार गर्नुपर्छ । यसै सन्दर्भमा यस अध्ययनमा बहुभाषिक सहिष्णुता र बहुसास्कृतिक सद्भावका बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

बहुसास्कृतिक सद्भाव

समाजमा अरूप्रति गरिने असल व्यवहार र सहयोगी भावनालाई सद्भाव भनिन्छ । समाजमा बस्ने सबैजनालाई भेदभाव नगरी मिलेर बस्नुलाई सद्भाव भनिन्छ । कोही शारीरिक मानसिक रूपले अपाङ्ग र सपाङ्ग पनि हुनसक्छन् । समाजको विविधतालाई बुझेर समाजमा बसोवास गर्ने फरक जात, धर्म र भाषा,सस्कृतिका मानिसहरूसँग मिलेर बस्नुलाई बहुसास्कृतिक सद्भाव भनिन्छ । जात जाति अनुसारको आ-आफ्नै सस्कृतिहरू हुन्छन् ।त्यस्ता सस्कृतिहरूमा आफूपनि सरिक हुने र उनीहरूलाईपनि सरिक गराउने गरेमा समाजमा प्रचलित सस्कृति प्रतिको सम्मान रहन्छ । विद्यालयमा गरिने अतिरिक्त क्रियाकलाप अन्तर्गत पनि जातिगत पहिरनहरू लगाएर आउनु लगाउने गर्दापनि सबैव्यक्तिप्रति सम्मान बनिरहन मद्धत मिल्छ । विवाह, चाडपर्वहरू मिलेर मनाउनु र एकअर्काको धर्म सस्कृतिको विभेद नगरी समाजमा बसोवास गर्ने हरेकले हरेकको भाषा धर्मको सस्कारहरूको सम्मान गर्नुपर्छ । वि.स. २०७८ सालमा गरिएको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार नेपालमा १४२ जातजातिहरू छन्,भने १२४ भाषाभाषीहरू रहेका छन् । यी प्रत्येक जातजातिहरूको सस्कृतिहरू फरक फरक हुनसक्छ । ति प्रत्येक जातिसँग जोडिएका सस्कृति पहिचानहरूको सम्मान गर्न सक्नु नै बहुसास्कृतिक सद्भाव हो । किनकी हाम्रो समाज बहुसास्कृतिक समाज हो,त्यसैले यस्ता समाजमा एक जातिको मात्र बसोवास भएको हुदैन । विविधतायुक्त समाज हामी सबै नेपालीको पहिचान पनि हो ।

सास्कृतिक सद्भावका लागि कक्षा

विद्यालयका कुनैपनि कक्षामा भिन्न समाज,भाषा सस्कृति,क्षेत्र, क्षमता आदि पृष्ठभूमिका विद्यार्थीहरू रहेका हुन्छन् । ति फरक क्षमतायुक्त विद्यार्थीहरूको उमेर,इच्छा,चाहाना,स्वभाव र आनीवानी पनि भिन्न हुनसक्छ । विविधतायुक्त कक्षामा व्यक्ति व्यक्तिपिच्छे विचारमा मतभेद रहनसक्छ । जान्ने विद्यार्थीले नजान्ने विद्यार्थीलाई हेप्ने, भाषा नबुझ्दा साथीहरूले जिस्काउने, होच्याएर कुरा गरिदिने जान्ने जान्ने बिचपनि अनावश्यक प्रतिस्पर्धा हुने, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप बाहेक हुने खेलकुद तथा अन्य गतिविधिमा समेत विमति हुने स्थिति सिर्जना हुनसक्छ । यस्ता विविध विषयमा शिक्षक सधै चनाखो रहनुपर्छ, ताकि कक्षाकोठामा सामाजिक,सास्कृतिक सद्भाव बनिरहोस् । (बडु र जोशी, २०७८, पृ. ११२)

समाजमा बहुसास्कृतिक सद्भावका फाइदा

- एक अर्काको संस्कृतिको बारेमा जानकारी प्राप्त हुन्छ,
- समाजमा सुरक्षित भइन्छ,
- समाजमा बसोवास गर्ने व्यक्तिहरूमा मेलमिलाप कायम हुन्छ,
- समाजको वातावरणपनि शान्त हुन्छ,
- उन्नतिप्रगति गर्न सकिन्छ,
- राष्ट्रिय र अखण्डता र सार्वभौमसत्ताको संरक्षण हुन्छ ,
- सबैको सम्मान गरेपछि राष्ट्रिय एकता कायम हुन्छ,
- धार्मिक पर्वहरूमा थप उत्साह प्राप्त हुन्छ , किनकी एक प्रकारको धर्मसंस्कृति हुनेहरूले अरूको धर्मसंस्कृतिमा समावेश हुने अवसर प्राप्त हुन्छ ।

बहुसास्कृतिक सद्भाव कसरी कायम गर्ने

- कसैको पनि संस्कृतिलाई फरक ढंगले हेरिनु हुदैन।
- अनुशासनमा रहन के गर्ने के नगर्ने त्यसको ख्याल गर्ने,
- सहयोगको आदानप्रदान गर्ने,
- समाजमा प्रचलित संस्कृतिहरूको उचित सम्मान गर्ने,
- एक जाति र अर्कोजातिको आदर सम्मान गर्ने,
- सामाजिक न्यायको सिद्धान्तमनन गर्ने, समाजमा शान्ति कायम राख्ने,
- सांस्कृतिक शुभकामनाहरूको आदानप्रदान गर्ने,
- एक जाति वा समुदायहरूले अर्कोजाति वा समुदायको धर्म,संस्कृति र परम्परालाई उचित सम्मान गर्ने, फरक संस्कृतिलाई तिरस्कारको व्यवहार नदेखाउने ,
- विभिन्न भेषभुषा,रहनसहन चालचलनहरूको सम्मान गर्ने, समभावको व्यवहार कायम गर्ने,आदि ।

यसरी कक्षाकोठामा उपस्थित विविध भाषिक पृष्ठभूमिका विद्यार्थीको मर्म अनुरूप कक्षाकोठाको व्यवस्था मिलाउनु उपयुक्त हुन्छ ।

बहुभाषिक सहिष्णुता

हाम्रो देश नेपालमा ५ वटा भाषापरिवारका भाषाहरू बोलिन्छन् । जहाँ मुख्यतया १० धर्म मान्ने मानिसहरूको बसोवास रहेको पाइन्छ । विभिन्न धर्म,संस्कृति मान्ने मान्छेहरू मिलेर बस्नु,सबै संस्कृतिको सम्मान गर्दै, सहनशील हुनु, तथा सबै संस्कृतिको सम्मान गर्नु नै सांस्कृतिक सहिष्णुता हो । नेपालको संविधानको २०७२ को प्रस्तावना मै बहुभाषिक,बहुजाति,बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधताविचको एकता,सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्यबद्धता,सहिष्णुता र ऐक्यबद्धतालाई सम्मान गर्दै, वर्गीय,जातीय भाषिक क्षेत्रीय,लैङ्गिक विभेद र सबैप्रकारका जातीय छुवाछुतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानतामूलक समाजको निर्माण गर्नुपनि बहुभाषिक सहिष्णुता हो भनिएको छ, भने (२०७२ को संविधानको धारा ६) मा,नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरूलाई राष्ट्रभाषाको स्थान प्रदान गरिनु अर्थात मुलुकका सबै भाषाहरूलाई प्राथमिकता,सम्मान र राष्ट्रभाषाको स्थान प्रदान गर्नु भनि उल्लेख गरिएको छ ।

नेपाल भौगोलिक विविधतायुक्त र बहुभाषिक देश हो । १२४ वटा मातृभाषाहरू रहेका छन् । नेपालको सामाजिक जीवन र सांस्कृतिक विविधता फरक छन् । नेपाल भनेको बहुजाति बहुभाषिक देशभएकोले बहुलिपि,बहुधर्म,बहुसंस्कृति,बहुभेषभूषा भएको देश हो । अठाइसय वर्ष पहिले एक भाषा एक भेष भनिन्थ्यो , तर अहिले बहुभाषा, बहुभेष,हाम्रो राष्ट्र नेपाल देश भन्ने युक्ति प्रचलित रहेको छ । चार जात छत्तिस वर्णको फूलवारी नारा दिइएको हाम्रो देश विविधताले भरिएको छ । अहिले सयौं थुंगा फूलका हामी एउटै माला नेपाली भन्ने राष्ट्रिय गानमा सजिएको छ । (आदर्श समाज सम्वाददाता, पौस ३, २०७२) सद्भाव र सहिष्णुता आजको आवश्यकता सन्तोष पन्त २०८० भदौ २६) । राहुल सांस्कृत्यायनले आजभन्दा ७० वर्ष पहिले नै नेपाल बहुभाषिक मुलुक हो । प्राथमिक तहमा मातृभाषामा शिक्षा दिँदा राम्रो हुन्छ भनेर उल्लेख गरेको पाइन्छ । तर आजका दिनसम्मपनि मातृभाषामा शिक्षादिने कार्यको प्रभावकारिता खासै देखिएको छैन ।

नेपालको अन्तरिम शासन विधान २००७, नेपाल अधिराज्यको संविधान २०१५,२०१९ र २०४७ मा उल्लेख भएअनुसार सरकारले कानूनको प्रयोगमा कुनैपनि नागरिकमाथि धर्म,वर्ण,लिङ्ग तथा जातजातिका आधारमा भेदभाव गरिने छैन भनी उल्लेख गरिएको छ । यसैगरि नेपालको संविधान २०७२,को दोस्रो संशोधन २०७७ को धारा ३ मा बहुजातीय,बहुभाषिक,बहुधार्मिक,बहुसांस्कृतिक विशेषतायुक्त भौगोलिक विविधतामा रहेका समान आकांक्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता,भौगोलिक अखण्डता,राष्ट्रिय हित तथा समृद्धिप्रति आस्थावान रही एकताको सूत्रमा आबद्ध सबै नेपाली जनता समष्टिमा राष्ट्र हो । यस संविधानले नेपालमा बोलिने सबै भाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन् । देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ । राष्ट्रभाषा सम्बन्धी यो व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ देखि प्रारम्भ भएको हो । नेपालीका अतिरिक्त प्रदेशले आफ्नो प्रदेशभित्र बहुसङ्ख्यक जनताले बोल्ने एक वा एकभन्दा बढी अन्य राष्ट्रभाषालाई कानूनबमोजिम प्रदेशको सरकारी कामकाजको

भाषातोक्न सक्ने प्रावधान रहेको छ । त्यसैगरी सन् १९९१ मा सेरिड, त्रि.वि. को एक अध्ययन अनुसार बहुभाषिक शिक्षणले विद्यार्थीहरू शिक्षक तथा साथीभाइसँग खुलेर बोल्न,घोकेरभन्दा बुझेर पढ्न साथै शब्दको अर्थ बुझ्न सहयोग पुग्ने तथ्य उजागर भएको थियो । नेपालको सन्दर्भमा सन् २००० मा सन् २००१ देखि २०१५ सम्ममा संयुक्त राष्ट्र संघको पहलमा सबैका लागि शिक्षा, सन् २०१५सम्ममा सम्पन्न गरिने छ भन्ने अभियान प्रारम्भ भएकोले विद्यालयका कक्षाकोठामा बहुभाषिक वातावरण निर्माण गर्न सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

प्याक (२०७९) का अनुसार संविधानमा उल्लेख भएका सबै भाषालाई समान अधिकार प्रदान गर्नु अर्थात् तिनलाई कुनै वर्ण,जातिविशेषको मात्र नठानी समान व्यवहार गर्नु नै बहुभाषिक कक्षा शिक्षणमा भाषिक सहिष्णुता हो भनेका छन् । नेपालमा बसोवास गर्ने सबै भाषाभाषीले आफ्नो भाषाप्रति गर्व गर्ने वातावरण सिर्जना हुनु, भाषिक गौरव स्थापना हुनसकेमा भाषिक,लैङ्गिक,वर्गीय, जातीय, सांस्कृतिक पृष्ठभूमिको आधारमा गरिने विभेदको अन्त्य हुनसके मात्र भाषिक सहिष्णुता कायम हुनसक्छ, भनेका छन् । कतिपय बालबालिकाहरू भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र भाषिक कारणले विद्यालय नआएका पनि छन् । यस्तो अवस्थालाई सम्बोधन गर्न शिक्षामा विस्तार, पहुँच एवमं समानताका दृष्टिबाट सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त अवलम्बन गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ । (विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६,पृ १४)

त्यसैगरी कुनैपनि मातृभाषाको प्रभाव, लवज र शब्द चयन आदिका आधारमा महसुस गरिने हिन र उच्च भावले भाषिक सहिष्णुतामा खलल पुऱ्याउने गर्दछ । यस्तो भेदभावलाई भाषिक रङ्गवादका रूपमा पनि उल्लेख गरिएको पाइन्छ । कुनैपनि मातृभाषिक वक्तालाई उसको भाषामा बोल्नको लागि बन्देज लगाउनु,लवज र भाषा प्रयोगका कारण हाँसोको पात्र बन्नु वा बनाइनु , भाषाकै कारण कक्षाकोठामा विद्यार्थी हीनभाव महसुस हुने वातावरण सिर्जना हुनु, रङ्गवाद हो । राज्यमा प्रचलित धेरै भाषाहरूमध्ये कुनै एउटा भाषालाई कमजोर हैसियतमा पुऱ्याउँनु भाषिक विभेद हो भने बहुभाषिक समाजमा यस्ता विभेदकारी चिन्तन र एकप्रकारको भाषिक हिंसापनि हो । विद्यार्थीहरूको भाषालाई सम्मान नगर्नु, उसको समाज,संस्कृति,धर्म आदिलाई सम्मान नगर्नु, भाषिक सहिष्णुताको लागि अस्वीकार्य हुन्छन् । अझैपनि एकल भाषाको प्रभाव कायमै रहेको ,अङ्ग्रेजी भाषाको प्रभाव नेपालमा पनि परेको अवस्था छ । सबै धर्मलाई समान रूपमा हेर्ने अनि धार्मिक सहिष्णुता कायम गर्ने कुरामा शिक्षक सधैं सचेत रहनु पर्ने हुन्छ । ताकि विद्यार्थीले कुनैपनि कारणले हिनताबोध गर्ने अवस्था नआयोस् ।

विश्वका धेरै बहुभाषिक मुलुकमध्येका सोभियत संघ र पपुवान्युगिनी जस्ता मुलुकहरूले छोटो समयमा नै स्थानीय स्रोतसाधन र जनशक्ति परिचालन गरेको र कम खर्चमा मातृभाषामा शिक्षा दिन सफल राष्ट्र भएका छन् भने हाम्रो देशमा संविधानतः मातृभाषामा शिक्षा दिने भनि

उल्लेखित गरिएको पनि ३ दशक वितिसक्दापनि नेपालका कुनैपनि विद्यालयहरूमा बहुभाषिक शिक्षा वा मातृभाषाको शिक्षाको प्रभावकारिता छ भन्ने अवस्था नरहेको भन्न सकिन्छ ।

बहुभाषिक सहिष्णुता र नेपाली शिक्षण

बहुभाषिक कक्षामा नेपाली शिक्षण विविध भाषाभाषि विद्यार्थीको उपस्थितिमा गरिनु र अन्य भाषाका रूपमा नेपाली शिक्षण गरिने भएकाले विद्यार्थीको मातृभाषा वा उसको त्यसपूर्वको भाषासमेत ख्याल गरेर शिक्षकले शिक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ । सहिष्णुताका लागि सबै मातृभाषाहरूप्रति सकारात्मक धारणाको विकास हुने वातावरण हुनुपर्ने, शिक्षकहरूले सकेसम्म विविध भाषा र उनीहरूको संस्कृतिको तुलना गर्दै शिक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ । कक्षाकोठामा लैङ्गिक, वर्गीय,जातीय,सांस्कृतिक पहिचान कायम रहने वातावरणमा शिक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ भने संस्कृति,जातीय पहिचान आदिका आधारमा हुनसक्ने विभेदरहित वातावरण सिर्जना गर्नसक्नु पर्छ । सबै भाषाभाषिहरूको आत्मा सम्मान हुनेखालको वातावरण सिर्जना गराई शिक्षकले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । कक्षाकोठामा उपस्थित सबै विद्यार्थीप्रति न्यायोचित वातावरणको सिर्जना हुँदा सामाजिक न्यायसमेत प्रदान हुने हुन्छ । विद्यार्थीहरूले बुझ्ने भाषामा सिक्ने वातावरण नपाउँदा पाठ्यक्रमका उद्देश्यअनुरूपका ज्ञानबाट विद्यार्थी बञ्चित हुने अवस्थाप्रति शिक्षक र सरोकारवालाहरूको ध्यान पुगनुपर्ने जरुरी हुनआउँछ । धार्मिक सहिष्णुता कायम गर्ने कुरामा पनि शिक्षक सधैं सचेत रहनुपर्ने हुन्छ ।

बालअधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध (सन् १९८९,नेपालले हस्ताक्षर गरेको १९९०) को प्रावधानअनुसार: कसैलेपनि जाती,धर्म,भाषिक अल्पसङ्ख्यक वा आदिवासी बालबालिकाहरूलाई आफ्नै समुदायका अन्य सदस्यहरूसँग सामूहिक रूपमा आफ्नो संस्कृति अपनाउने,धर्मको पालना गर्ने वा आफ्नो भाषा प्रयोग गर्ने अधिकारबाट बञ्चित गर्न नपाइने भनि उल्लेख गरिएको छ । सामूहिक जीवनपद्धति, आपसी सद्भाव र सहिष्णुता, सरल, मैत्रीपूर्ण र आफ्नै संस्कार तथा संस्कृतिमा रमाउने जीवनशैली, परोपकार, अतिथिसत्कार, मेलमिलाप र सद्भावजस्ता आर्दश नेपालका सामाजिक तथा सांस्कृतिक विशेषता बनेका छन । विविध कला, धर्म, भेषभूषा, रहनसहन, मन्दिर, गुम्बा, धर्मशाला, पाटीपौवा, चौतारी एवमं ढङ्गेधारा आदिमा आस्था, आत्मीयताका आदानप्रदान, विविध सांस्कृतिक संस्कार, परस्परका चाडपर्वप्रति पनि सद्भाव राखी मनाउने चलन आफैमा विशिष्ट छन । (राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३, पृ.६)

बहुभाषिक कक्षाकोठा व्यवस्थापन

कक्षाकोठामा बहुभाषिक वा मातृभाषामा शिक्षणको अवस्थाका बारेमा भन्नुपर्दा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषिक पृष्ठभूमिका विद्यार्थीहरू भएको कक्षाकोठालाई कसरी व्यवस्थित गरेर अध्ययन गर्नु भन्ने विषयपनि उत्तिकै महत्वपूर्ण रहेको छ । बहुभाषिकताको असर कक्षाकोठामा परिरहेको छ । यसैले यस्ता कक्षाकोठाको उचित किसिमले व्यवस्थापन नगरी अपेक्षित उपलब्धि प्राप्त हुन सक्दैनन् । कक्षाकोठाको वातावरण सहि ढंगले व्यवस्थापन गर्नु जरुरी हुन्छ ।

कक्षाकोठाको व्यवस्थापन भन्नाले शिक्षणका क्रममा कक्षाकोठामा देखिने सामग्री,स्रोत साधन,प्रक्रियाहरूको बन्दोबस्तीलाई तयारीका साथ समन्वय गर्नु हो । कक्षाकोठामा उपस्थित विविधतायुक्त विद्यार्थीका व्यवहारलाई व्यवस्थित तवरले नियन्त्रण गर्ने युक्तिका रूपमा पनि यसलाई बुझ्न सकिन्छ । यसरी शिक्षक विद्यार्थी भेला भएर शिक्षणसिकाइ कार्यकलाप सञ्चालन हुने जुनसुकै स्थान विशेषलाई कक्षा र त्यसको उचित किसिमले प्रबन्ध मिलाउने कामलाई कक्षा व्यवस्थापनका रूपमा लिइन्छ ।

कक्षामा विद्यार्थीहरू सिक्नका लागि भेला भएको स्थान, सहभागी र सहजकर्ताका बिचमा छलफल गर्ने स्थल, अधिक मानिस सिक्नका लागि उपस्थित भएको स्थल,सिकाइ कार्यको प्रयोग अभ्यासस्थल भन्ने बुझ्न सकिन्छ । परम्परागत रूपमा कक्षा भन्ने बुझाइ रहेको पाइएपनि वर्तमान बद्लिदो परिवेशमा साइबर स्पेसमा सञ्चालन भएको भर्चुअल कक्षा सञ्चालन हो । विज्ञान र प्रविधिको विकाससँगै कक्षाव्यवस्थापन सम्बन्धी बुझाइमा परिवर्तन ल्याएको छ । कक्षाकोठा व्यवस्थापनले शिक्षा प्रणालीको आवश्यकता परिपूर्तिको अनुकूल वातावरण सिर्जनागर्ने कार्यमा मद्दत गर्छ । प्राथमिक तहमा ४९.६९ प्रतिशत विद्यार्थीहरू विभिन्न मातृभाषिक पृष्ठभूमिबाट आउने गरेका छन् । त्यसैले उनीहरूको भाषिक पृष्ठभूमिलाई ख्याल गरेर शिक्षण गर्नु राम्रो मानिन्छ । (शर्मा, २०५९, पृ.२६)

यसरी बहुभाषिक कक्षाकोठाको व्यवस्थापन भन्नाले आन्तरिक व्यवस्थापन र बाह्य व्यवस्थापन पर्दछन् । विभिन्न भाषिक पृष्ठभूमिबाट आएका विद्यार्थीहरूलाई सिकाइ सहजीकरणमा सहयोग गर्नुका साथै विभिन्न सामग्रीहरू, शैक्षणिक विधि, बसाइको बन्दोबस्त लगायतका सामग्रीहरूको उचित प्रबन्ध मिलाउनु नै यसको आशय हो ।

निष्कर्ष

नेपाल बहुजातीय,बहुभाषिक,बहुसास्कृतिक,बहुधार्मिक,र भौगोलिक विविधताविचको एकता,सास्कृतिक सहिष्णुता, र सद्भावलाई संरक्षण गरी वर्गीय,जातीय र क्षेत्रीय लगायत कसैप्रतिपनि भेदभाव नगरी बस्नु हामी सबै नेपालीको कर्तव्य हो । हामी जुनसुकै जातजातीका भएपनि सास्कृतिक रूपमा एकअर्कासँग मेलमिलाप गर्न र समाजमा बसोवास गरीरहेका समुदायनिकट संस्कृतिलाई मन पराउँछौ । समाजमा मिलेर बस्ने समाज अनकूलका सास्कृतिक आचरण विकास गर्दै जान्छौ । एक अर्काको संस्कृतिलाईपनि आफ्नै मान्ने गर्छौ । जस्तै:मगर समाजमा बसोवास गरी हुर्के बढेको बाहुनले मगर संस्कृति मन पराउनु,तराईमा बसेको पहाडियाले छठ पर्वलाई विशेष महत्वका साथ हेर्नु आदि राम्रो कार्यपनि हो । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा उल्लेखित १४२ जातजातिका आ -आफ्नै धर्मसंस्कृतिहरू छन् । तिनै संस्कृति बोकेका विद्यार्थीहरू विद्यालयमा पढन आउँछन् । विविधतायुक्त समाजमा बसोवास गर्ने मानिस र सोही अनुसार कक्षाकोठामा विद्यार्थीको उपस्थितिलाई उचित सम्बोधन हुने गरी शिक्षण गर्नु उचित हुन्छ । कक्षाकोठामा उपस्थित विद्यार्थीहरूलाई नराम्रो लाग्ने गरी कुनैपनि सास्कृतिक र

जातीय भेदभावका कुराहरू शिक्षकले गर्नु हुदैन । मातृभाषाका प्रभावले विद्यार्थीको उच्चारणगत त्रुटिहुनसक्छन् त्यस्तो अवस्थामा उनीहरूको मनोभावनाको कदर गर्दै सहज वातावरणमा शिक्षण गर्नुपर्छ । त्यसैगरी जनगणना २०७८का अनुसार १२४ वटा भाषाहरू रहेका छन् भने उनीहरूको आ- आफ्नै मातृभाषाहरू रहेका छन् । तिनै विविध मातृभाषी पृष्ठभूमी भएका समुदायहरूका सामाजिक जीवनशैली र सास्कृतिक विविधता फरक छन् ।

कुनैपनि व्यक्तिको मातृभाषालाई प्रयोग व्यवहारमा ल्याउनु वा उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा बोल्नको लागि बन्देज लगाउनु, उनीहरूको लवज र भाषा प्रयोगका कारणले कक्षाकोठामा हाँसोको पात्र बन्नु वा बनाइनु, विद्यार्थीले आफ्नो मातृभाषा बोलेकै कारण वा मातृभाषाको प्रयोग गरेकै कारण कक्षाकोठामा विद्यार्थीलाई हीनभाव महसुस हुने वातावरण सिर्जना हुनु, रङ्गवाद हो । बहुभाषिक समाजमा प्रचलित कुनै भाषालाई उच्चो स्थानमा पुऱ्याउँनु र कुनैभाषालाई न्यून स्थानमा राखेर हेरिनु व्यक्ति र समाजको लागि त्यति उपयुक्त मानिदैन । त्यसकारण राज्यमा प्रचलित धेरै भाषाहरूमध्ये कुनै एउटा भाषालाई कमजोर हैसियतमा पुऱ्याउँनु भाषिक विभेद हो भने बहुभाषिक समाजमा यस्ता विभेदकारी चिन्तन र एकप्रकारको भाषिक हिंसापनि हो । समाजमा प्रचलित भाषाहरूलाई उचित तरिकाले प्रयोग गर्नुपनि बहुभाषिक सहिष्णुता हो । बहुभाषिक कक्षाहरू सञ्चालन गर्दा विविधतालाई सम्बोधन गर्दै प्रश्नोत्तर छलफल,अर्न्तक्रिया आदिका माध्यमबाट कक्षा शिक्षण गर्दा राम्रो हुन्छ । यस्ता प्रकारको कक्षामा भाषिक समानता अपनाउनको लागि कक्षामा अवस्थित विद्यार्थीले सहयोग पुऱ्याउन सक्छन् । जातजाति, भाषा कै कारणले पाइने पृथक विशेषताहरूको कक्षाकोठामा उचित सम्बोधनले मातृभाषाको पहिचान जोगाउन मद्दत गर्दछ । जातजातीमा पाइने फरक विशेषताहरूलाई सम्बोधन गरी शिक्षण कार्य गर्दा विभेद हुने सम्भावना कम हुन्छ । कक्षाकोठामा उपस्थित छात्र र छात्राप्रति समान व्यवहार गर्ने, जातका, भाषाका आधारमा विभेद नगर्नु, जातीभाषिक पहिचानगत् विविधता र व्यतिरेकी र भाषिक पृष्ठभूमिको ख्याल गरेर शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नसके सबै सिकारु वा विद्यार्थीमा उचित न्याय हुने निष्कर्ष यस अध्ययनबाट निकालिएको छ ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

आधार शिक्षा (२००४), नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय ।

राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना, (२०२८), श्री ५ को सरकार, शिक्षा मन्त्रालय ।

पौडेल, माधवप्रसाद (२०७६), नेपाली भाषा शिक्षण, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा. लि.।

बडु, भूवेश्वरी र जोशी, हेमा (२०७८), *बहुभाषिक कक्षामा नेपाली शिक्षण*, काठमाडौं :
इन्टेलेक्चुअल्ज बुक प्यालेस ।

नेपालमा विद्यालय शिक्षाका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (२०६३), नेपाल सरकार, शिक्षा तथा
खेलकुद मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुर ।

नेपालको अधिराज्यको संविधान (२०४७) नेपाल सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला
मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति ।

नेपालको अन्तरिम संविधान (२०६३) नेपाल सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला
मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति ।

नेपालको संविधान (२०७२) नेपाल सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय,
कानून किताब व्यवस्था समिति ।

राष्ट्रिय जनगणना (२०७८), नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालय, राष्ट्रिय
तथ्याङ्क कार्यालय ।

लम्साल, रामचन्द्र (२०७६), *ऐतिहासिक भाषाविज्ञान र नेपाली भाषा*, काठमाडौं : स्वदेश
प्रकाशन प्रा.लि. ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (२०७६), नेपाल सरकार, शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय,
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।